

אסתר אזולאי

ניתוח סיפור בעזרת שקפים בעל הריחיים והטוחן / עגנון

עבודה בשקפים מסייעת בארגון החומר, מדגישה אלמנטים חשובים ביצירה, ומציגה דגם מסודר (אפשרי) של ניתוח טקסטואלי. בדרך כלל הגישה אל החומר היא דרך המבנה. רק לאחר הבנת המבנה עוברים למישור עיוני רעיוני. דרך עיון במבנה היצירה ובנקודות מסוימות שמודגשות בשקף, אפשר להגיע לניתוח הטקסט ולהדגשה של ניואנסים שונים, וכן להבנת רבדים עמוקים שנרמזו בסיפור. ניתן גם להשתמש בדרך זו להוראת הבנת הנקרא.

במאמר זה אדון בניתוח הטקסט ואח"כ אדגיש הניתוח דרך השקפים. כנזכר לעיל, קיימת גם דרך נוספת של עבודה בשקפים, דרך הדגשת ארגון הסיפור בלבד, אך במאמר זה בחרתי גם לארגן הטקסט וגם להגיע לפיענוח מעמיק בסיוע השקפים.

ניתוח הסיפור

הסיפור הנדון ("בעל הריחיים והטוחן" מאת ש"י עגנון) הוא במתכונת סיפורי-עם. משך הסיפור שלוש שנים. בבסיס הסיפור שתי פגישות משמעותיות בין החסיד ובין רבו, רבי מוטילי מטשרנוביל. בין פגישה אחת לשנייה עוברות בדיוק שלוש שנים. פגישה א – בתחילת הסיפור – בנקודת המפנה של הסיפור. בפגישה זו מביא הרבי את הטוחן, שמציל את החסיד וביתו ממצוקת רעב.

פגישה ב – בשיאו של הסיפור – פגישה המובילה לקראת פואנטה. הרבי לוקח את הטוחן מבית החסיד.

הפואנטה בסיפור – מזרת אימים, בלתי צפויה, ומאירה באור חדש את הסיפור, תוך בניית משמעות עומק.

האכספוחיצייה

1. האכספוחיצייה מפגישה אותנו עם גיבורי הסיפור, החסיד ואשתו, הרבי, אדם שמלוכש בדרך קלי עולם. האכספוחיצייה מוסרת גם אינפורמציה בסיסית על החסיד ואשתו ועל הרבי.

מעוצבת כאמור על-ידי הניגודים. היא מתבטאת גם בתיאור התנהגותם, גם בהתנהגות ובהתייחסות הרבי אליהם, וגם על-ידי התערבות המספר. בהתחלה, כאשר הם עניים מרודים, החסיד מכין לרב סעודה. לאחר שהוא עשיר – מציע לו "יתחמם קמעה". טעם קמעה – לא מציע סעודה, אלא טעימה קלה – המלה קמעה, שפירושה "קצת", חוזרת. בפגישה הראשונה החסיד שמח שמחה גדולה ורץ לקראת הרבי. בשעה שהוא עשיר הוא עומד לצאת לקראתו. מתוך דברי האשה שהרבי ודאי היה שמח בשמחת עושרם מסתבר, שהחסיד, שלפנים הלך כל שנה אל הרבי, דוקא עכשיו, כאשר הוא עשיר והתעשר במיוחד בזכות עזרתו של הרבי, לא ביקר יותר אצל רבו.

יחסם של החסיד ואשתו אל הטוחן גם הוא יחס של התעלמות. כאילו מובן מאליו, שהטוחן צריך לטחון, ואין צורך לשלם לו על כך או להאכילו "כאילו התנו עמו". הכל הופך להיות ברור מאליו. יחס כזה אל הטוחן בולט דוקא לאור הידיעה שבזמנו, אביו של החסיד נעשק. כאן בהם עצמם יכולים לנצל, הם חסרי רגישות והכול מגיע להם. התנהגותם מורה על הסתאבות. הם שכחו את ימי עוניים והתרגלו לעושר בקלות. הבדלים בין הפגישות מעצימות את הביקורת גם על-ידי התנהגות הרב כלפי בני הזוג. בביקור הראשון הרב סועד בביתם, בביקור השני – לא נכנס אליהם. בביקור הראשון הרב מקדיש תשומת לב מלאה לחסיד ומתעניין בכל. בביקור השני הרב אינו מתייחס לחלוטין אל החסיד. נאמר: "הוא יושב בדביקות נפלאה במרכבה, כאילו שאינו מרגיש בהם".

ביקורת נוספת על החסיד עולה גם על-ידי טכניקה של התערבות המספר. כאשר המספר מתאר את בית החסיד, הוא טוען, שהבית חם יותר משאדם בינוני צריך, ובתוספת זו אפשר לחמם בית נוסף מישראל (ברור שהם לא עושים כן).

הפואנטה

לסיפור פואנטה מובהקת. סיום הסיפור דרמטי מאוד, גם מצד תוכנו וגם מצד מבנהו וצורתו. מצד התוכן – יסוד מיסטי, סוריאליסטי: "הלך הטוחן ונכנס לבית הקברות אותה שעה נפתח שם קבר". "נכנס האיש לקברו כשהוא בבגדיו הלבנים ונסגר הקבר אחריו". סיום חזק ומפתיע, מהמם את הקורא ודאי גם את החסיד ואשתו, שהפתעה לגביהם משותפת. כאן מתברר, שהטוחן היה אדם שנפטר, אך לא נתן לקבורה קודם שיתקן דבר מה, ואכן הדבר תוקן. האישור לתיקון מובע בדברי הרבי שראהו ואמר: "כל בגדיך לבנים" והטוחן אישר זאת. גם מצד המבנה יש שביירה של רצף הטקסט הסיפורי. הרבי מצווה והטוחן מציית (מלים ופעולות).

הסיום

"והחסיד ואשתו רואים". משפט זה מוציא אותנו מהרושם, שאנחנו כקוראים התרשמנו, ומחזיר אותנו אל החסיד ואשתו. סיומת זו היא, לכאורה, מיותרת לאחר פואנטה כה חזקה. נשאלת השאלה: מה טעם טרח המספר להזכיר משפט זה לאחר הפואנטה? האם תורם משפט זה לסיפור, אם כן – מה תפקידו? סיום זה מחזירנו אל גיבורי הסיפור ומגלם בתוכו שתי אפשרויות שונות של תגובה:

א. והחסיד ואשתו רואים ומתעלמים – רואים, מתרשמים ממה שראו, אך לא מסיקים דבר לגבי עצמם. ליבם ממשיך להיות ערל וחם, והם לא קולטים את ביקורת הרב עליהם. אפשרות זו מתאימה בהחלט לפסיביות שאיפיינה את החסיד, כגון, שאינו מזמין את הטוחן לאכול, אינו משקם מיומתו את הריחיים, אינו נוסע לרבי וכו'.

ב. אפשרות נוספת – החסיד ואשתו רואים ומבינים. מראה זה מזעזע, נותן חומר למחשבה, ומחזיר את החסיד ואותנו לניסיון להתבוננות מחודשת בסיפור.

מכאן עולות מספר שאלות שהן קרדינאליות לסיפור:

- א. מיהו הטוחן? מה זהותו?
- ב. מדוע הביאוהו לבית החסיד, ומדוע נלקח מבית זה?
- ג. מדוע חשוב שסיטואציית החזרה לקבר התרחשה לנגד עיניהם של החסיד ואשתו, האם נמסר להם איזה מסר? ואם כן – מהו?
- ד. מה אפשר ללמוד על הרבי מוטילי מטשרנוביל?

נבדוק תחילה את זהות הטוחן. בקריאה ראשונה הסתבר, שהטוחן היה מת שלא ניתן לקבורה עד סיום עבודתו בבית החסיד. מדוע היה צריך לעבוד דוקא בבית החסיד? תשובה על כך נקבל על-ידי איתות מסוים מהטקסט. כידוע, בסיפור קצר אין פרטים מיותרים, וכל תיאור חשוב. בסיפור מופיע איזכור זמן של שלוש שנים (שלוש פעמים). בפעם הראשונה בפגישה הראשונה, כאשר החסיד מספר לרבי ש"שלוש שנים קודם פטירתו של אבא הסיטו השטן לאדם אחד ובא לכאן ובנה טחנה גדולה ... הניחו הכל את אבא ובאו אצל הטוחן החדש". בפעם השנייה מסופר, שהטוחן עובד בבית החסיד, והחסיד העשיר. הזכרת הזמן היא בדרך אגב, כראוי לסיפור שנדמה שמתנהל לאט. כך עברה שנה ושנה ועוד שנה (שלוש שנים). הטוחן טחן ובעליו העשירו. ואם לא מספיק איזכור עקיף זה, הרי נאמר במפורש על-ידי האישה קודם לביקור הרבי, "אם אינני טועה נתמלאו היום שלוש שנים", הרבי מופיע ולוקח את הטוחן. גם הביטוי "אדם אחד" מופיע בתיאור אותו אדם שגזל פרנסתו של אבא, ומשותף גם לאותו טוחן שבא עם הרבי.

מכאן מסתבר, שהטוחן שעזר לחסיד הוא, כנראה, אותו טוחן שגזל את פרנסתו

של אבא, ובא לאחר מותו לתקן את העוול שיצר. לפנינו עונש מידה כנגד מידה: שלוש שנים נגולה פרנסתו של אבא, שלוש שנים היה התיקון. הטוחן גזל את האב בעסקי קמח. הטוחן תיקן אצל הבן בקמח. ומכאן נמסר מסר אופייני לסיפורי עם:

א. זיהוי הטוחן מגביר את ההבנה, שלא כוחם ועוצם ידם של הטוחן ואשתו עשו את החיל, אלא הם קיבלו זאת בזכות אבות, כתיקון לעול שנעשה לאבא, לא בזכותם.

ב. יש דין ויש דיין. סוף הצדק לנצח. גם הם, אם יעשו עוול, יצטרכו לתקן, כפי שאותו טוחן תיקן את העוול שיצר. עכשיו יש להם כסף – הם צריכים להיזהר.

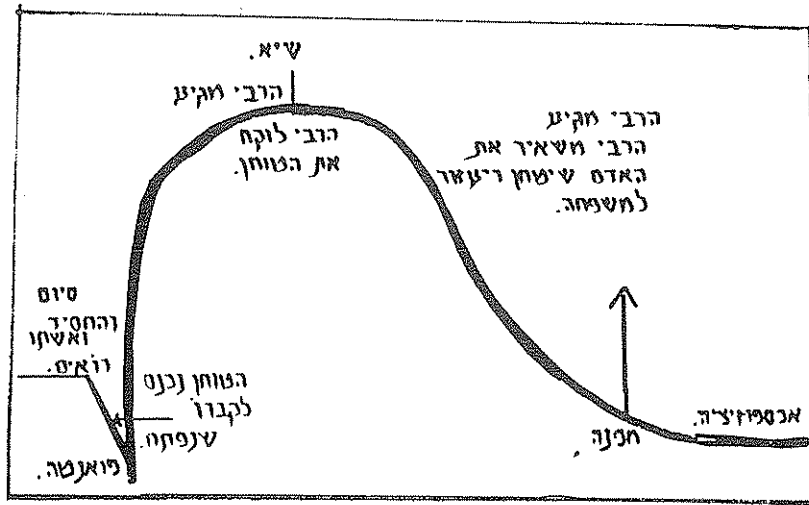
ג. קודם לכן עמדנו על הביקורת (המתגברת) על החסיד ואשתו. יתכן שקודם לכן החסיד ואשתו לא הבחינו בביקורת ולא נרמזו, ולכל דבר הם יכלו למצוא צידוק. הם לא נתנו לטוחן לאכול – כי לא רצה ולא דרש; הרבי לא נכנס לביתם – כי לא רצה. אך עכשיו, לאחר אירוע דרמטי זה, אולי ישכילו להבין את הרמזים והאותות שהרבי רמז להם, ואולי יתנהגו ויבחרו בדרך נכונה.

ד. הרבי אף הוא הואר באור חדש: הרבי עוזר רק לאחר שאדם עומד בניסיון וראוי לקבל עזרה. משכון השמיכה והכנת הסעודה היה מעין ניסיון. ועוד, הרבי עוזר ופודה ממצוקה גם את החסיד העני וגם את הטוחן המת. הוא מחזיר את הסדר על כנו (כאן נסגר מעגל עם המשפט הראשון בסיפור: הרב רבם של חיים ושל מתים). הרבי לא עוזר רק באופן חומרי, הרבי מאותת ורומז לאדם כיצד לנהוג בעושרו. הרבי מספק כלים להבין, שזה שיש לחסיד כסף, זה לא מובן מאליו, הוא ואשתו צריכים לנהוג נכון בכסף.

גישה נוספת: אפשר לראות את עניין "התיקון", שהוטל על הטוחן, כאירוני. עליונה שנהר, במאמרה, מציינת את הדיספרופורציה בין החטא והעונש, ולטענתה, העונש כבד לאין ערוך מהחטא.

ניתוח הסיפור באמצעות שקפים

מבנה הספור

שקף 1

להציג את הגרף ואת הנקודות המצויינות, ולהסתיר את הארוע השייך לכל נקודה. התלמידים מזהים בעצמם את נקודת המפנה, את שיא הפואנטה וכו'.

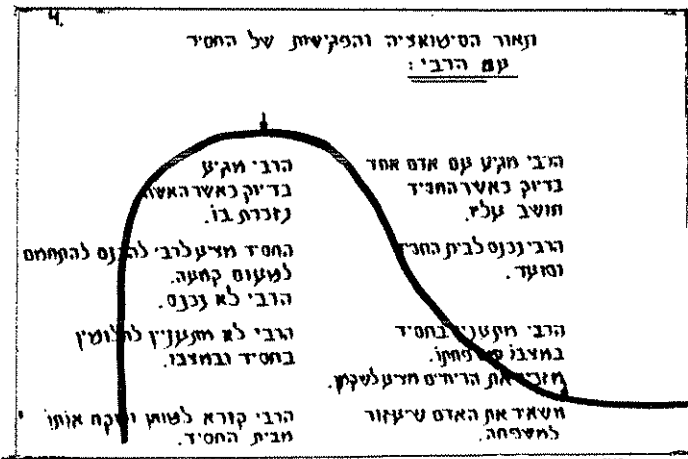
שקף 2

ע"י הסתרה באמצעות דף על גבי השקף, אפשר לעבור סעיף סעיף מתוך האבספויזציה. לאחר שהתלמידים עונים, מגלים את הפרט ע"י הזזת הניר.

שקף 3

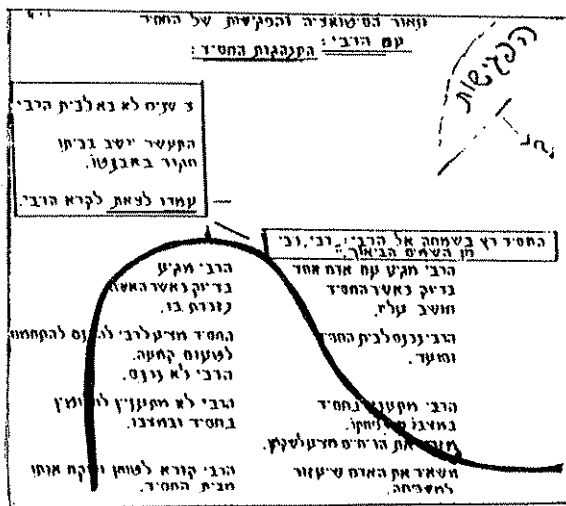
שקף נוסף השייך לאבספיוזיציה. אפשר להניח אותו על שקף מס' 2 משמאל לגיבורים.

תאור על החסיד וחזבו:
 (1) כל ענה היה בא אל הרבי רק שנה אחת לא בא וחמת דחקו.
 (2) עירוס בלא לבוש-מטף ברעב.
 (3) נחזה בחוץ כדי שלא לראות בצער ביתו.

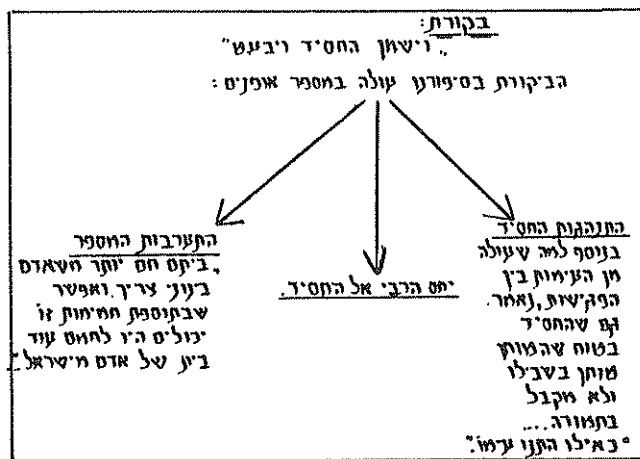
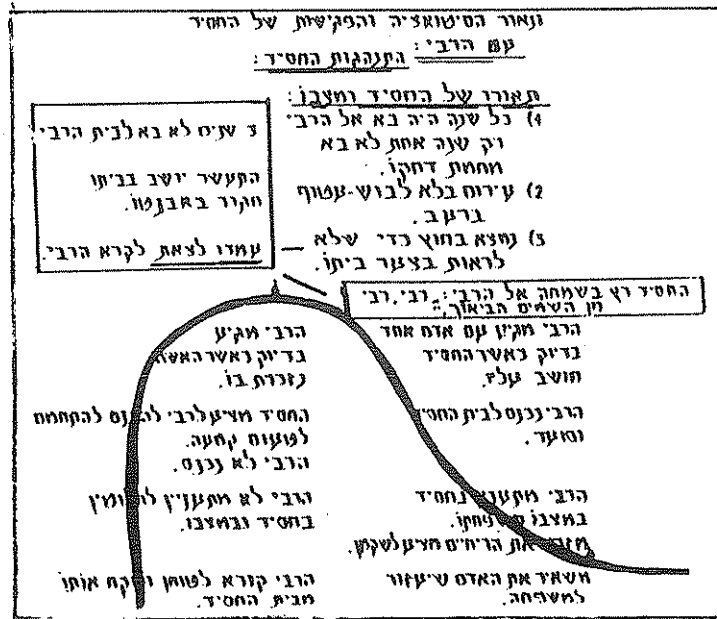
שקף 4

עימות בין נקודת המפנה והשיא מבחינת התנהגות הרבי כלפי החסיד.

שקף 5

שקף 4 + תוספת שקף 5 המתאר את התנהגות החסיד לאחר שהתעשר.

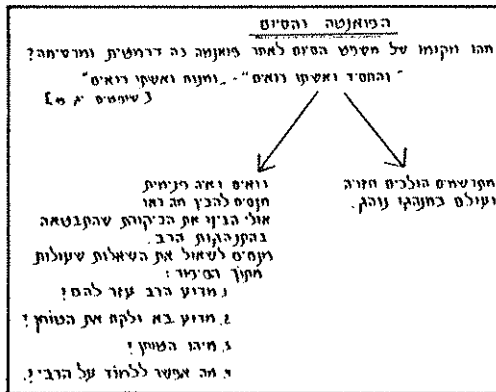

שקף 6
שקף זה הוא התשובה לסימן השאלה בשקף 5. מהעיונות בין הפגישות עולה בקורת על החסיד. כאן ניתן, ע"י הסתרת הסעיפים השונים, לדלות מהתלמיד כיצד עולה הבקורת וכל פעם לגלות את העמודה המתאימה לתשובת התלמידים

<p>לכל בקד'ו לבניס' אס יהיו חטאיהם כשנים כשלק' לבני יאעמי א' א</p>	<p>חוטב'ים: מעולם לא החליף את בקד'ו ואס נשמחין קח' ענקט בו חיפה עליהם ונשארו שלמים ולבניס.</p>	<p>אדם שחלוצי נדון קלי עולם.</p>
	<p>הטוחן טוחן ובעלי בעשירו.</p>	<p>קח': האשה חטובה את גור ולקחה בו קח' והתקנה סעודה. הרב חוזר על מ' ח' ח' ח' ח' ח' לשקלם. וחסיר אדם שיטח. עידום בלא לבוש... חקר חסיד את אבנמו עווף ברעב.</p>

שקף 7

בשקפים הקודמים נדונו האבספיוזיציה, נקודת המפנה, נקודת השיא והבקורת. נעבור עכשיו על מוטיבים שיקדמו אותנו לקראת הפואנטה ויקשרו אותה לנקודות שנדונו קודם לכן (מוטיב המוות לא נדון כאן בפרוט משום שנדון באבספיוזיציה כרמו מוקדם).

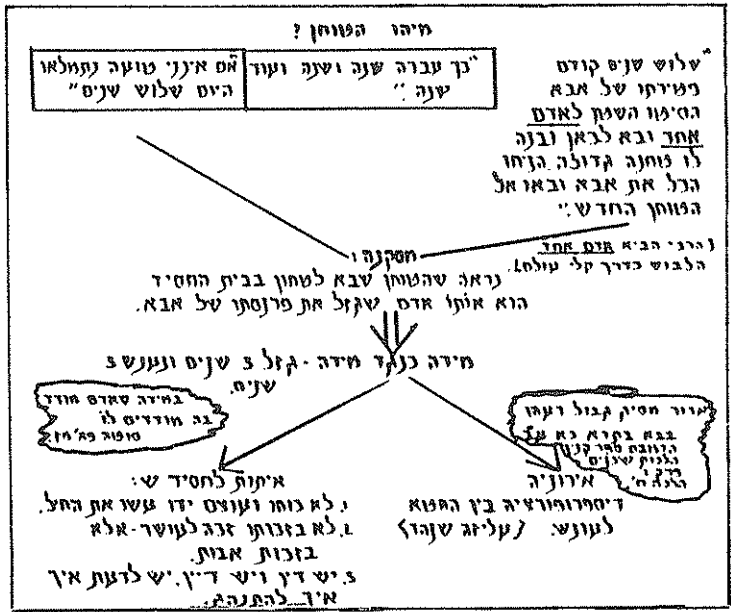
שקף 8

הפואנטה – דרמטית, בלתי צפויה בקריאה ראשונה. לאחר שנתקלים בה, תופסים שהספור, לכל ארכו, רמז לקראתה. נתמקד במשפט הסיום ונבחן תפקידו בספור, לאחר פואנטה כה דרמטית. הסיום מחזיר אותנו אל החסיד ואשתו. לאחר דיון באפשרויות השונות של התייחסות החסיד ואשתו למה שראו. לאחר שבדקנו את השאלות העולות מתוך הספור, נשאל: "מדי השאלה שאם נענה עליה יפתרו יתר השאלות?"

שקף 9
 האם האזכור שנכתב בשקף עוזר לקביעת זהות הטוחן?
 מיהו הטוחן?
 "כך עברה שנה ושנה ועוד שנה"
 "כך עברה שנה ושנה ועוד שנה"

שקף 10
 שקף 10 הינו חבור של שקף 9 + 10. מיהו הטוחן?
 10 - הינו הוספת דברי האשה.
 "כך עברה שנה ושנה ועוד שנה" | "היום שלוש שנים" | "היום שלוש שנים" | "היום שלוש שנים"

שקף 11
 שקף זה יוסתר בחלקו ע"י דף. נסתיר את המסקנה ורק לאחר שנדון בזהות הטוחן כפי שעולה מאזכור שלוש השנים והזהויו של אדם אחד נזח את הרף ונראה את המלה "מסקנה". כעת נבין מדוע הגיע הטוחן ומדוע נלקח לאחר 3 שנים (ברור הדבר שהמשפט האחרון הוא שיא רגשי של החסיד ואשתו).

שקף 12
 תשובה על אופיו של הרבי.
 אכן רבי של חיים ומתים. עוזר לחסיד אך חסייע קם לחתים להטור ולחזור לקברם. חסייע לא רק בעזיה חומרית אלא ניתן קם כלים להתעסקות נאותה.

ביבליוגרפיה:

בעל הריחיים והטוחן / עגנון. "אלו ואלו". שוקן, ירושלים ותל-אביב. תשל"ב.
עליזה שנהר / על בעל הריחיים והטוחן / דפים למחקר בספרות. אוניברסיטת חיפה.
1989.